

1. MENOCCCHIO

Jmenoval se Domenico Scandella, řečený Menocchio.¹⁾ Narodil se roku 1532 (v době prvního procesu uvedl, že jsou mu padesát dva roky)²⁾ v Montereale,³⁾ malé vesnici ve furlanských kopcích, která těsně přiléhá k horám asi dvacet pět kilometrů severně od Pordenone. Tam také vzdycky žil, s výjimkou dvou let vyhoštění za rvačku (1564–1565).⁴⁾ Strávených v nedaleké vesnici Arba a na blíže neupřesněném místě v Kraňsku. Byl ženat a měl sedm dětí; další čtyři zemřely. Kanovníku Giambattistovi Marovi, generálnímu vikáři inkvizitora v Aquileji a Concordii, uvedl, že pracuje jako „mlynář, stolař, pílař, že koná zednickou i jiné věci“.⁵⁾ Převážně však se věnoval práci mlynáře; nosil také tradiční mlynářský oděv, vestu, plášť a čapku z bílé vlny.⁶⁾ Takto bíle oděn se dostavil k procesu.

O několik let později⁶⁾ inkvizitorům řekl, že je „velmi chudý“: „nemám jiného než dva mlýny v nájmu a dvě propachtovaná pole“ a z toho jsem živil a živím svou ubohou rodinu“.⁷⁾ Určitě však přeháněl. I když velký díl sklízně asi připadl, kromě splátek z pozemků, na zaplacení nájmu (pravděpodobně naturálního)⁸⁾ dvou mlýnů, určitě ještě zůstalo dost k obživě a případně i na to, aby si v těžších chvílích pomohl z nesnází. Tak například když byl ve vyhnanství v Arbě,⁹⁾ hned si najal další mlýn. Když se vdávala jeho dcera Giovanna (Menocchio zemřel asi o měsíc dříve), dostala věno v hodnotě 256 lir a 9 soldů, ne příliš bohaté, avšak vzhledem k místním zvyklostem v oněch letech také ne zrovna chudé.¹⁰⁾

Celkově se zdá, že Menocchiovo postavení v sociálním mikrokosmu Montereale nebylo právě zanedbatelné.¹¹⁾ Roku 1581 byl ve své vesnici a v okolních obcích (Gaio, Grizzo, San Lonardo, San Martino) podestou¹²⁾ a v blíže neurčené době působil jako „camararo“, tj. správce farnosti, v Montereale. Není nám známo, zda i tady, tak jako na jiných místech Furlanska, byl starý způsob rotace funkcí¹³⁾ nahrazen systémem volby. V takovém případě musela skutečnost, že uměl „číst,

psát a počítat“, být Menocchioví ku prospěchu.¹⁴⁾ Camerari totiž bývali téměř vždy vybráni z osob, které navštěvovaly veřejnou nižší školu a osvojily si případně i trochu latinu.¹⁵⁾ Školy tohoto typu existovaly také v Avianu a v Pordenone,¹⁶⁾ do jedné z nich patrně Menocchio chodil.

Dne 28. září 1583 byl Menocchio udán inkvizici.¹⁷⁾ Obžaloba ho vinila, že pronesl „kacířská a svatokrádežná“ slova na adresu Kristovu. Nešlo o nějakou příležitostnou kletbu, Menocchio se dokonce pokoušel své názory šířit a zdůvodňoval je („praedicare et dogmatizare non erubescit“). To mu hned velmi přitížilo.

Tyto pokusy o proselytismus potvrdily ve velkém rozsahu informativní výslechy, které byly zahájeny o měsíc později v Portogruaru, pak pokračovaly v Concordii a v samém Montereale. „Vždycky se nepohodne s někým z věřících pro způsob, jak se pře, dokonce i s farářem,“ uvedl před generálním vikářem Francesco Fassetta.¹⁸⁾ Jiný svědek, Domenico Melchiori: „Má ve zvyku disputovat s kdekým, a když se chtěl vadit se mnou, řekl jsem mu: Já jsem švec, ty mlynář, a když se chtěl k čemu je ti o tom disputovat?“¹⁹⁾ Věci víry jsou vznešené a obtížné, nejsou pro mlynáře a ševce. Diskutovat o nich vyžaduje vzdělání a nositelé vzdělání jsou především kněží. Avšak Menocchio prohlašoval, že nevěří, že by církev vládla Duch svatý, dodává: „Prelátí nám rozkazují a chtějí, abychom byli poslušní, ale sami se baví“, pokud jde o něho, „zná Pánaboha lépe než oni.“²⁰⁾ A když ho vesnický farář odvedl do Concordie ke generálnímu vikáři,²¹⁾ aby si ujasnil myšlenky, nabádáje ho: „tyhle tvoje rozmary, to je kacířství“, slíbil, že už se do takových věcí nebude míchat, jenže začal hned zas nanovo. Na náměstí, v hospodě,²²⁾ cestou do Grizza nebo do Daviana, při návratu z hor, „s každým, s kým mluvím,“ řekl Giuliano Stefanut, „hned začne rozumovat o věcech Pána Boha a pokazdév v tom klíčí nějaké kacířství; a tak se hádá a křičí, aby svůj názor dokázal.“²³⁾

2. VESNICE

Z vyšetřovacích spisů není snadné vyrozumět, jak vesničané na Menocchiova slova reagovali; je zřejmé, že nikdo nebyl ochoten připustit, že řečem podezřelým z hereze naslouchal s pochopením. Někteří si přímo dali záležet, aby generálního vikáře, jenž vedl vyšetřování, informovali

o své zamítavé reakci. „Poslyš, Menocchio, pro smilování, pro lásku Boží, neodvažuj se vyslovit taková slova!“ vykřikl údajně podle svých vlastních slov Domenico Melchiori.¹⁾ A Giuliano Stefanut: „Vícekrát jsem mu řekl, hlavně když jsme šli do Grizza, že ho mám rád, avšak nemohu snášet jeho řeči o věcech víry, poněvadž bych se s ním musel bít, a i kdyby mě stokrát zabil a já znovu ožil, vždycky bych se nechal pro víru zabít.“²⁾ Kněz Andrea Bionima přímo pronesl zastrženou pohrůžku: „Mlč, Domenego, neříkej tato slova, neboť jednoho dne bys mohl litovat.“³⁾ Další svědek, Giovanni Povoledo, si před generálním vikářem dovolil jistotu, třebaže povšechnou definici: „Má špatnou pověst, totiž že má nesprávné názory na způsob Lutherových.“⁴⁾ Tento jednohlasý chór nás však nesmí mýlit. Takřka všichni vyslychaní prohlásili, že Menocchia znají velmi dlouho: někdo třicet či čtyřicet let, jiný dvacet pět, další zas dvacet.⁵⁾ Jeden z nich, Daniele Fassetta, uvedl, že ho zná „od malicka, protože jsou ze stejné farnosti.“⁶⁾ Některé Menocchiovy výroky zřetelně nebyly proneseny před několika dny, nýbrž pocházely z doby před „mnoha lety“, dokonce i před třiceti.⁷⁾ Po celou tuto dobu jej nikdo z vesnice neudal. A to přesto, že jeho výroky byly všeobecně známy: lidé si je opakovali, snad ze zvědavosti, snad s pochybovačným potřásáním hlavou.⁸⁾ Ve svědectvích, která generální vikář shromáždil, nezaznamenáme vůči Menocchiovi opravdové nepřátelství, nanejvýš nesouhlas. Pravda je, že některá svědectví pocházejí od jeho příbuzných, jako je Francesco Fassetta nebo Bartolomeo di Andrea, bratranec jeho manželky, který ho označil za „šlechtetného“. Ale i onen Giuliano Stefanut, jenž Menocchia okřikoval a prohlašoval o sobě, že je ochoten nechat se „pro viru zabít“, dodal: „Já ho mám rád.“ Tento mlynář, bývalý podesta v obci a správce farnosti, určitě nežil na okraji monterealské společnosti. Po mnoha letech, během druhého procesu, jeden ze svědků prohlásil: „Vídím, že se stýká s mnoha lidmi, a myslím, že se všemi se přátelí.“⁹⁾ Přesto však v určité chvíli došlo k jeho udání, které dalo popud k zahájení vyšetřování.

Jak uvidíme, Menocchiovy děti okamžitě v anonymním udavací rozpoznaly faráře z Montereale, dona Odorica Voraího. Nemýlily se. Mezi oběma muži existoval starý spor: Menocchio dokonce už čtyři roky chodil ke zpovědi mimo svou vesnici.¹⁰⁾ Je pravda, že Voraího svědecká výpověď, kterou se uzavírala informativní část procesu, byla výjimečně vyhýbavá: „Nemohu se přesně rozpomenout, co kdy řekl, jednak proto, že mám špatnou paměť, a také že jsem zaneprázdněn jinými věcmi.“¹¹⁾

Zdálo se, že nikdo nemohl lépe než on poskytnout inkvizici informace v této věci, avšak generální vikář nenaléhal. Nebylo mu toho zapotřebí: byl to právě Voral,¹²⁾ kdo z popudu jiného kněze, dona Ottavia Montereale,¹³⁾ patřícího k rodu místních pánů, předal podrobně vypracované udání, na jehož základě pak generální vikář adresoval přesné otázky svědkům.

Nepřátelství místního kléru je snadno pochopitelné. Jak jsme viděli, Menocchio v otázkách víry nepřisuzoval církevní hierarchii žádnou zvláštní autoritu. „Jacípak papežové, preláti, jací faráři! tato slova pronášel s opovržením, protože jim nevěřil,“ uvedl Domenico Melchiorri.¹⁴⁾ Ustavičným diskutováním a přesvědčováním po cestách i hospodách Menocchio nakonec nutně ohrožoval autoritu místního faráře.¹⁵⁾ Avšak co tedy vlastně Menocchio prohlašoval?

Jen na úvod: nejenže „neúměrně“ klál,¹⁶⁾ on také zastával názor, že klení neznamená hřích (podle jednoho svědka rouhat se proti svatým prý není hřích, proti Bohu ano), a sarkasticky dodával: „Každý má své řemeslo, jeden oře, druhý má vinohrad, a mým řemeslem je rouhání.“¹⁷⁾ Dále činil podivná prohlášení, která vesničané generálnímu vikáři re-produkovali spíše útržkovitě a nesourodě. Například: „vzduch je Bůh (...) země je naše matka“, „co si představujete, že je Bůh? Bůh není nic než závan dechu, a všechno, co si člověk představí“, „všechno, co vidíme, je Bůh, i my jsme boží“, „nebe, země, moře, vzduch, propast i peklo, to vše je Bůh“, „co jste mysleli, že se Ježíš Kristus narodil z Panny Marie? Není možné, aby porodila a zůstala pannou: může to být tak, že to byl nějaký počestný člověk nebo syn počestného člověka.“¹⁸⁾ A konečně se říkalo, že má zakázané knihy, zejména Bibli v italštině: „Stále se pře s tím nebo oním, má Bibli ve volgare a myslí si, že z ní vychází, a je neústupný ve svých názorech.“¹⁹⁾

Zatímco přibývalo svědectví, Menocchio vycítil, že se proti němu něco chystá. Vydal se proto za Giovannim Danielem Melchiorim, vikářem z Polceniga a svým přítelem od dětských let. Ten ho nabádal, aby se sám dostavil k inkvizici nebo alespoň okamžitě uposlechl případné výzvy, a varoval ho: „Říkejte jen to, na co se budou ptát, a nesnažte se mluvit příliš, ani se nepokoušejte tyto věci vykládat; odpovídejte pouze na to, na co budete tázán.“²⁰⁾ Také Alessandro Policrto, někdejší advokát, s nímž se Menocchio náhodně setkal v domě svého přítele, obchodníka s dřevem, mu poradil, aby se dostavil k soudu a přiznal svou vinu, aby však zároveň prohlásil, že sám nikdy svým neortodoxním

výrokům nevěřil. Menocchio se tedy vypravil do Maniaga, uposlechnuv výzvy církevního tribunálu. Když však následujícího dne, 4. února, sám inkvizitor, františkán Felice da Montefalco, zjistil, jak se vyšetřování vyvíjí, dal Menocchia zatknout a „v okovech odvést“ do vězení inkvizice v Concordii.²¹⁾ Dne 7. února 1584 byl Menocchio podroben prvnímu výslechu.

3. PRVNÍ VÝSLECH

Navzdory radám, které obdržel, projevoval od začátku přílišnou vyčelnost. Přesto však se snažil ukázat své postoje v příznivějším světle, než jak se jevíly z výpovědí svědků. Tak sice připouštěl, že měl před dvěma či třemi roky jisté pochybnosti o panenství Mariině a že o tom hovořil s různými lidmi, mimo jiné i s farářem z Barcis, avšak vyjádřil se, že „je pravda, že jsem tato slova říkal různým osobám, ale nevyzýval je, že by v to měli věřit, naopak jsem mnohé pobízel slovy: „Chcete, abych vás naučil správné cestě? Dbát na konání dobra a kráčet cestou svých předků, to přikazuje svatá Matka Církev.“ Leč slova, která jsem předtím uvedl, jsem říkal z pokušení, pro které jsem tak věřil a chtěl učít druhé; to zlovolný duch mne nutil věřit v takové věci a rovněž mi našeptával, abych je říkal ostatním.“²²⁾ Těmito slovy Menocchio mimoděk hned potvrdzoval podezření, že si ve vesnici přisvojil úlohu vykladače církevního učení a chování („Chcete, abych vás naučil správné cestě?“). O neortodoxním obsahu tohoto druhu kázání nebylo možno pochybovat, zvláště když Menocchio vložil svou nanejvýš jedinečnou kosmogonii, o níž dospěly k uchu inkvizice nejasné zprávy: „Rekl jsem, že co se mého myšlení a přesvědčení týká, vše bylo chaos, tedy země, vzduch, voda a oheň dohromady; z toho všeho se postupně vytvořila hmota, právě tak, jako se tvoří v mléce sýr, a v něm vznikli červi, to byli andělé; Nejsvětější Výsost chtěla, aby to byl Bůh a andělé; a mezi tím počtem andělů byl také Bůh, také on stvořený z té hmoty a ve stejném čase, a stal se pánem se čtyřmi kapitány, Luciferem, Michaellem, Gabrielem a Rafaellem. Onen Lucifer se chtěl stát pánem rovnajícím se králi, jímž byla výsost Boží, a pro jeho pýchu Bůh prikázal, aby byl svržen s nebes s celým svým šikem a svou družinou; tento Bůh pak stvořil Adama a Evu a lid ve velkém množství, aby zaplnil stolice vyhnaných andělů. Toto množství pak nedodržovalo Boží přikázání, Bůh seslal svého syna,

jehož zajali Židé a byl ukřižován.⁴²⁾ A dodával: „Nikdy jsem nerekl, že se nechal zahubit jako zvíře.“ (To mu také přičítala obžaloba; později připustil, že snad mohl něco podobného říci.)⁴³⁾ „Řekl jsem právě jen, že se nechal ukřižovat a že tak byl ukřižován jeden ze synů Božích, poněvadž všichni jsme synové Boží, stejné přirozenosti, jako byl ten, který byl ukřižován; byl to člověk jako my ostatní, avšak větší vážnosti, jako bychom dnes řekli o papeži, který je člověk jako my, ale větší důstojnosti než my, protože může konat; a ten, kdo byl ukřižován, se narodil ze svatého Josefa a Marie Panny.“

4. „POMATENEC“?

V souvislosti s podivnými výpověďmi svědků se generální vikář během vyšetřovací fáze procesu nejprve Menocchia tázal, zda „mluvil vážně, nebo žertem“;⁴⁴⁾ potom také, zda je zdravého rozumu. Odpověď byla v obou případech zcela jednoznačná: Menocchio mluvil „dopřavdy“ a byl „při smyslech, ne (...) pomatený“.⁴⁵⁾ Po zahájení vyšetřování to byl naopak jeden z Menocchiových synů, Ziannuto, kdo na radu některých přátel svého otce (Sebastiana Sebenica a jiného, označeného pouze jako otec Lunardo) šířil na veřejnosti zprávu, že otec je „šileneý“ či „posedlý“.⁴⁶⁾ Vikář tomu však nedopřál sluchu a proces pokračoval. Byl tu sice pokus odbýt Menocchiovu názory, zejména pak jeho kosmogonii jako souhrn bezbožných, ale neškodných výstředností (sýr, mléko, červi-anděl, Bůh-anděl utvořený z chaosu), avšak byl zavržen. O sto nebo sto padesát let později by Menocchia pravděpodobně zavřeli do ústavu pro choromyslné, s diagnózou „náboženského blouznění“.⁴⁷⁾ Ovšem uprostřed protireformace byly způsoby exkomunikace odlišné – spočívaly především nejprve v rozpoznání hereze a poté v jejím potlačení.

5. Z CONCORDIE DO PORTOGRUARA

Nechme prozatím stranou Menocchiovu kosmogonii a raději sledujme, jak se vyvíjel proces. Hned po Menocchiově uvěznění se jeden z jeho synů, Ziannuto, všemožně pokoušel přispět mu na pomoc: obstaral advokáta, jakéhosi Trappolu z Portogruara; vypravil se do Serravalle, aby

promluvil s inkvizitorem; podařilo se mu získat od obce Montereale prohlášení ve prospěch uvězněného a poslal je advokátovi, naznačujíc možnost v případě potřeby sehnat další doklady o vzorném chování: „A bude-li třeba od obce Montereale osvědčení o tom, že dotyčný vězeň každého roku chodil ke zpovědi a k přijímání, faráři je vydají; bude-li třeba osvědčení řečené obce, že byl podestou a představeným pěti vesnic, bude vydáno; a že byl správcem farnosti Montereale a zastával svůj úřad co bezúhonný muž, bude vydáno; a že byl výběřím církve ve farnosti Montereale, i to bude vydáno.“⁴⁸⁾ Mimoto společně se svými bratry přinutil výhrůžkami toho, kdo byl v jejich očích prvořadě odpovědný za celou záležitost, totiž faráře z Montereale, aby napsal (Ziannuto byl negramotný) Menocchioví do inkvizičního žaláře dopis. V něm ho nabádal, aby slíbil „úplnou poslušnost svatě Církvi, a řekl, že nevěříte ani nikdy nebudete věřit ničemu jinému, než co poroučí Pán Bůh a svatá Církve, a že jste připraven žít i zemřít v křesťanské víře, jak prikazuje Církve římskokatolická a apoštolská, ba dokonce (třeba-li) ochoten i život či tisíc životů, měl-li byste je, položit pro lásku Pána našeho a za svatou křesťanskou víru jako ten, kdo si je vědom, že život a všechno dobré má od svatě Církve.“ Zdá se, že Menocchio za těmi slovy nerozeznal ruku svého nepřítelů faráře, naopak je přisoudil Domenegovi Femenussovi, obchodníkovi s vlnou a dřevem, který chodíval do jeho mlýna a občas mu půjčoval peníze.⁴⁹⁾ Avšak uposlechnout rad obsažených v dopise mu bylo nepochybně zatěžko. Ke konci prvního výslechu (7. února) vykřikl se zřetelným vzdorem, obracaje se na generálního vikáře: „Pane, to, co jsem řekl ať už z vnuknutí Boha, nebo ďábla, nepotvrzuji, že je pravda, nebo lež, jen prosím o slitování a učiním, co mi bude poručeno.“⁵⁰⁾ Žádal odpuštění, ale nic nezavrhoval. Po čtyři dlouhé výslechy (7., 16., 22. února a 8. března) čelil vikářovým námitkám, odpíral, vysvětloval, vyvracel. „Uvádí se zde,“ tážal se například Maro, „že jste prohlašoval, vyvracel. „Uvádí se zde,“ tážal předpisům církve a že stejnou autoritu jako papež má každý.“ Na to Menocchio: „Žádám Boha všemohoucího, nechť na místě zemřu, jestliže jsem si vědom, že bych pronesl to, na co se mne Vaše ctihodnost táže.“⁵¹⁾ Skutečně však řekl, že sloužit mše za zemřelé je zbytečné? (Podle Giuliana Stefanuta zněl jeho výrok, pronesený jednou, když se vracel ze mše, přesně takto: „Proč dáváte tyto almužny na památku té trochy popela?“⁵²⁾ „Řekl jsem,“ vysvětloval Menocchio, „že je potřeba pečovat o svůj majetek, dokud jsme na tomto světě, jelikož potom řídí naše du-

„Utvoril novou sektu a nový způsob života“, „přál si, aby byl nový svět a způsob života, protože církev nekračela správně, a aby se učinilo, že nebude tolik okázalostí“. V okamžiku, kdy Menocchio odhaloval své požadavky na náboženskou reformu (zmínkou o „novém světě“ se záhy budeme zabývat), diktované jeho „povýšenou myslí“, možná opakoval, ať už vědomě či nikoli, Lutherův portrét popsaný ve Forestiho kronice. Nezazněly při tom ovšem náboženské ideje, kterými se ostatně kronika nezabývala, omezujíc se na odsouzení „nového způsobu učení“, jež Luther navrhoval. Především se však nemohl spokojit s neúplným a patrně dvojznačným závěrem neznámého autora: „A takto zaslepil nevzdělaný lid a ti, kdo znají vědu a nauku, jakmile uslyšeli o špatných skutečích církevního stavu, se přidávali, aniž uvážili, že neplatí tento závěr: kněží a církevní hodnostáři vedou špatný život, a proto není dobrá římská církev; neboť třebaže by vedli špatný život, přesto je římská církev dobrá a dokonalá; a i kdyby křesťané vedli špatný život, i přesto je křesťanská víra dobrá a dokonalá.“ „Zákon a příkazání církve“ Menocchio v návaznosti na Caraviu považoval za „samé kupčení“, z něhož kněží tloustnou. Mravní obnova kléru a zásadní proměna učení pro něho kračely rukou v ruce. Nečekaným zprostředkováním Forestiho kronikou se mu Luther představoval jasně sám prototyp náboženského rebela, jako ten, kdo dokázal „nevzdělaný lid i ty, kdo znají vědu a učení“, spojit proti církevní hierarchii, využívaje „hněv světského stavu“ proti ní, „protože takřka většina jejich bohatství je v rukou kněží“. „Všechno patří církvi a kněžím,“ vykřikl Menocchio, obrácen k inkvizitorovi. Kdovi, zda přemýšlel také o obdobách mezi situací ve Furlansku a v zaalpských oblastech, kde vítězila reformace?

41. „ZABÍJET KNĚZE“

Nejsou nám známy kontakty, které snad Menocchio měl s „těmi, kdo znají vědu a učení“ – s výjimkou případu, který popíšeme později. Zato víme o jeho tvrdšíjším pokusech šířit vlastní názory mezi „nevzdělaným lidem“. Zdánlivě mu však nikdo nedával za pravdu. V rozsudku, kterým se uzavřel první proces, je tento neúspěch považován za znamení božího zásahu, jež zabránil zkažení prostých duší obyvatel Montereale.

Byl tu sice jeden ngramotný dřevorubec, Melchiorre Gerbas, „považovaný za osobu mdlého rozumu“, jenž Menocchiovým projevům dopřál sluchu.¹⁾ O něm jsme slyšeli „nad hostiemi, že nevěří v Boha a velmi silně kleje“²⁾ několik svědků spojovalo jeho jméno s Menocchiovým, protože „se vyjadřoval hanlivě a nehezky o církevních věcech“³⁾ Nato chtěl generální vikář slyšet, jaké byly jeho styky s Menocchiem, který byl právě uvězněn. Melchiorre nejprve prohlásoval, že šlo o pólhové pracovní vztahy („on mi dává dřevo na práci a já mu pláším“)⁴⁾ potom ale připustil, že se rouhal v monterealských hospodách, když opakoval větu, již slyšel od Menocchia: „Menocchio mi řekl, že Bůh není nic než vzduch, a to si myslím i já.“

Tuto slepou podřízenost není obtížné pochopit. Pro svou schopnost číst, psát a diskutovat byl Menocchio v Melchiorrových očích zahalen takřka magickou auroou. Poté, co mu půjčil Bibli, kterou měl doma, vykládal Melchiorre s tajemným výrazem po vesnici, že Menocchio vlastní knihu, s níž dokáže „konat záračné věci“⁵⁾ Lidé však dobře chápali rozdíl mezi oběma muži. „Ten (...) je podezřelý z kacířství, ale není podoběn řečenému Domenegovi,“ řekl jeden, když mluvil o Melchiorrovi.⁶⁾ A jiný zas: „Říká věci, jako by byl spíš blázen, a protože se opíjí.“⁷⁾ Také generální vikář hned pochopil, že má před sebou člověka zcela jiného ražení, než byl mlynář. „Když jste říkal, že není Bůh, opravdu jste ze srdce věřil, že Bůh není?“ zeptal se přívětivě.⁸⁾ Melchiorre odpověděl bez váhání: „Ne, otče, protože věřím, že je Bůh na nebi i na zemi a že by mi mohl přivodit smrt, kdykoli by chtěl; a ta slova jsem řekl, protože mě je naučil Menocchio.“ Bylo mu uloženo mírné pokání a nechali ho jít. Toto byl jediný Menocchiův následovník – alesponi jediný příznivý – v Montereale.

Zdá se, že ani své ženě a dětem se Menocchio nechtěl svěťovat: „Bůh je ochraňuj, aby měli takové názory.“⁹⁾ Navzdory mnoha vazbám, jež ho poutaly k vesnici, se musel cítit velmi osaměle. „Toho večera,“ svěřil se, „kdy mi otec inkvizitor řekl: Odejdi zítra do Maniaga, jsem téměř propadl zoufalství, chtěl jsem odejít do světa a páchat zlo. [...] Chtl jsem zabít kněze, zapalovat kostely a počínat si jako šílený; ale kvůli dvěma svým malíčkým jsem se ovládl.“¹⁰⁾ Tento výbuch bezmocného zoufalství vyjadřuje všechnu jeho osamělost. Jedinou reakcí, která se mu tvář v tvář pocitované nespravedlnosti mihla hlavou, byla vzápětí potlačovaná myšlenka na individuální násilí. Pomstít se svým pronásledovatelům, zasáhnout symboly jejich útlaku a stát se banditou.¹¹⁾ O ge-

neraci dříve vesničané zapalovali hrady furlanské šlechty.¹²⁾ Avšak časy se už změnilly.

42. „NOVÝ SVĚT“

Zbývala mu pouze touha po „novém světě“. Čas tato slova ohladil, jako minci, jež prošla příliš mnoha rukama. Pokusme se nalézt jejich původní význam.

Jak jsme viděli, Menocchio nevěřil, že svět stvořil Bůh. Mimo to výslovně odmítal prvotní hřích, podotýkáje, že člověk „se začíná dopouštět hříchů, jakmile začne pít matčino mléko, když vyšel z jejích útrob.“¹⁾ A Kristus byl v jeho očích jednoduše člověk. Přirozeně mu tedy byla cizí jakákoli představa náboženského chiliasmu. V průběhu svých výpovědí se nikdy nezmínil o druhém příchodu Kristově. „Nový svět“, o němž snil, byl tedy záležitostí výlučně lidskou, uskutečnitelnou lidskými prostředky.

Pro tento případ však pominěme banálně metaforické užití výrazu, který si v době, kdy si jím Menocchio posloužil, dosud plně uchovával svou výstižnost. Dokonce šlo o metaforu dvakrát umocněnou. Na začátku století vyšel pod jménem Ameriga Vespuccioho tiskem dopis adresovaný Lorenzovi di Pietro de' Medici a nesoucí právě titul *Mundus novus*. Překladařel dopisu z italštiny do latiny, Giuliano di Bartolomeo del Giocondo, v předmluvě vysvětloval důvody volby tohoto názvu: „V minulých dnech jsem vám zvrubně napsal o svém návratu z oněch nových krajů (...) které je vhodné nazvat *novým světem*, o nichž nebylo dosud nic známo našim předkům a jež jsou zcela nová věc pro všechny posluchače.“²⁾ Tedy nikoli Indie, jak se domníval Kolumbus, ani nová země, nýbrž skutečný, do té doby nepoznaný svět. „Je vhodné nazvat,“ to byla úplně čerstvá metafora a čtenář skoro jako by za ni byl žádán o omluvu. V tomto významu se rozšířila natolik, že přešla do obecného užívání. Jak jsme ovšem viděli, Menocchio ji používal v jiném smyslu, ne k označení nového kontinentu, nýbrž nové společnosti, již je třeba vybudovat.

Nevíme, kdo se první zasloužil o tento významový posun. Skrývá se za ním však představa radikální a prudké proměny společnosti. Erasmus se v jednom listu Butzerovi z roku 1527³⁾ s hořkostí zmiňuje o bouřlivém obratu, jež zaznamenala luterská reformace, a pozname-

nává, že především by se mělo usilovat o souhlas knízat a biskupů a vyhýbat se vzpouře; a pak, že mnoho věcí, mimo jiné mše, by se mělo „změnit bez nepokojů“. A uzavírá, že „dnes někteří lidé už nepřijímají nic z tradice (*quod receptum est*), jako kdyby bylo možné založit neprodleně nový svět (*quasi subito novus mundus condí posset*)“. Pomalá a postupná proměna na jedné straně, rychlý a prudký (revoluční, řekli bychom dnes) převrat na straně druhé – protiklad byl jednoznačný. V Erasmových slovech však výraz „novus mundus“ neimplikuje žádný zeměpisný význam; spíš souvisí s termínem („condere“) užíváním pro založení města.

Posun metafory „nový svět“ z geografického do sociálního kontextu je naopak zřetelný v utopické literatuře, a to v různých rovinách. Vezměme si svazek *Kapitola, jež líčí vše o existenci nového světa, objeveného v moři Oceánu, věci to krásné a příjemné*, který vyšel anonymně v Modeně asi v polovině 16. století. Jde o jednu z mnoha variant dávného námětu o pohádkové zemi (ta není výslovně jmenována v *Kapitole*,⁴⁾ nýbrž v *Třeskách proti Pleskům*, které jí předcházejí), umístěné zde v krajích objevených za Oceánem:

„Znovu objevili krásnou zemi
mořeplavci v moři Oceánu,
kterou nikdo více nespatriř, ani o ní neslyšel.“

Popis kopíruje motivy obvyklé v této velkolepé venkovské utopii:

„Horu strouhaného syra
je vidět samotnou uprostřed planiny,
na její vrchol kotel vynesli. [...]
Řeka mléka pramení z jeskyně,
protéká polovinou země
a její břehy jsou z tvarohu. [...]
Král toho místa se nazývá Bugalosso,
protože je největší lenoch, králem ho učinili,
je jako pytel slámy velký a tlustý (...)
a z jeho zadnice tryská mana
a když si odplivne, vyplivne marcipány,
a místo vši má na hlavě ryby.“

Toho obnovené úsilí o získání hegemonie nabylo v různých částech Evropy rozmanitých podob. Avšak evangelizace venkova jezuita a přejemná organizace církve na rodinném základě, již uplatňují protestantské církve, mohou být chápány jako jedna a tatáž tendence.⁴⁾ Na poli represe jim odpovídalo zintenzivnění procesů s čarodějnicemi a přísná kontrola marginálních skupin, jako byli tuláci a cikáni.⁵⁾ Právě na tomto pozadí represe a vymazání lidové kultury se rýsuje případ Menocchiov.

62. DOPISY Z ŘÍMA

Navzdory ukončení procesu Menocchiův případ dosud neskončil. V jistém smyslu jeho nejpodivuhodnější část začínala právě teď. Když inkvizitor z Aquileje a Concordie viděl, jak se proti Menocchiovii podruhé hromadí výpovědi svědků, napsal kongregaci Svatého officia do Říma, aby o případu informoval. Dne 5. června 1599 odpověděl jeden z nejlivnějších členů kongregace, kardinál ze Santa Severiny, naléhaje, aby se co nejdříve dospělo k uvěznění „toho dotyčného z diecéze v Concordii, jenž popřel božství Krista našeho Pána“, „neboť jeho případ je velice vážný, o to více, že už dříve byl pro kacířství odsouzen.“¹⁾ Vedle toho nařizoval, aby byly zkonfiskovány jeho knihy a jeho „písemnosti“. Došlo ke konfiskaci; jak jsme viděli, našly se i „písemnosti“ – není nám známo, jakého druhu. Když furlanský inkvizitor viděl zájem Říma o případ, zaslal kongregaci kopii tří obžalob proti Menocchiovii. A 14. srpna píše kardinál ze Santa Severiny další dopis: „Ten odpadlík (...) se během výslechů projevuje jako areista“, a je tudíž třeba „v souladu s příslušnými právními předpisy vyhledat i jeho společníky“; případ je „mimořádně závažný“, proto nechtě „Vaše Ctihodnost zašle kopii procesu nebo alespoň shrnutí“.²⁾ Následující měsíc šla do Říma zpráva, že Menocchio byl odsouzen na smrt, rozsudek však dosud nebyl vykonán. Furlanský inkvizitor, snad v pozdním hnutí shovívavosti, váhal. 5. září napsal kongregaci Svatého officia list (nedochovaný), ve kterém uváděl své pochyby. Odpověď, již kardinál ze Santa Severiny poslal 30. října, byla nemilosrdná: „Z nařízení Svatosti našeho Pána vás vybízím, abyste neprodleně postupoval s horlivostí, kterou si vážnost případu vyžaduje, aby neuztrával nepotrestán za své hrozné a bezbožné zločiny, nýbrž aby náležitý a přísný trest byl příkladem pro další

v těch krajích: avšak neopomeňte jej vykonat s veškerou svědomitostí a přísností, jelikož si to žádá význam případu a je to výslovné přání Jeho Svatosti.“

Nejvyšší představitel katolicismu, papež Klement VIII. osobně, se skláněl nad Menocchiem, infikovaným údem těla Kristova, aby žádal jeho smrt. Právě v těch měsících se v Římě uzavíral proces s bývalým mnichem Giordanem Brunem. Tato shoda okolností může symbolizovat dvojí bitvu, směrem nahoru i směrem dolů, již v oněch letech katolická vrchnost vede, aby prosadila učení schválené koncilem tridentským. To vysvětluje jinak nepochopitelnou tvrdost vůči starému mlynáři. Krátce nato (13. listopadu) kardinál ze Santa Severiny znovu naléhá: „Nechť Vaše Ctihodnost neotálí ve věci toho venkovana z diecéze v Concordii, obviněného, že popíral panensví navždy blahoslavené Panny Marie, božství Krista našeho Pána a prozřetelnost Boží, jak už jsem Vám psal z výslovného nařízení Jeho Svatosti: neboť u vědomí případů takové důležitosti nelze žádným způsobem ukazovat jakoukoliv nerozhodnost Svatého officia. Proto proveďte mužně vše, jak náleží podle práva.“

Tak silnému tlaku nebylo možné odolat. Krátce nato byl Menocchio popraven.³⁾ S jistotou se to dozvídáme z výpovědi jistého Donata Serotina, jenž 6. července 1601 řekl zmocněnci inkvizitora ve Furlansku, že byl přítomen v Pordenone krátce poté, kdy tam „byl inkvizicí popraven (...) Scandella“⁴⁾ a že se tam setkal s hostinskou, od níž slyšel, že v „řečeném městě (...) žije jistý člověk jménem Marcato nebo Marco, který soudí, že při smrti těla umírá také duše“.

O Menocchiovii toho víme hodně. O tomto Marcatovi či Marcovi – a o mnoha dalších, jako byl on, kteří žili a zemřeli, aniž po sobě zanechali stopu – nevíme nic.